

Лекція 3
ФІЛОСОФІЯ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

ПЛАН

1. Західноєвропейська філософія Середньовіччя.....	1
1.2. Патристика.....	2
1.3. Схоластика.....	3
1.4. Християнський містицизм.....	3
Загальна характеристика філософських проблем епохи Відродження.....	4

1. Західноєвропейська філософія Середньовіччя.

Середньовічна філософія – це філософія, ціннісними орієнтирами і регулятивними принципами знання і світогляду якої була християнська релігія.

Світоглядні настанови **Середньовіччя** обумовили **основні риси філософії** цього періоду:

1. Визначальною рисою середньовічної філософії є **теоцентризм** (від грецького слова «Бог» і латинського «центр»; Бог – центр універсуму). Це означає, що будь-яка філософська проблема Середньовіччя – в тому числі проблема людини – розглядається у контексті ідеї Бога і виводиться з неї.

2. Істотною складовою середньовічної філософії є **теодицея** (від грецьких слів «Бог» і «справедливість»; виправдання Бога, який розглядається як Абсолютне Добро) – вчення, що розв’язує протиріччя між ідеєю Бога як Абсолютного Блага і наявністю світового зла.

3. Ще однією характерною рисою середньовічної філософії є **провіденціалізм** (від латинського слова «передбачення») – принцип, відповідно до якого все у світі: розвиток, зміни в природі і суспільстві несуть у собі певну мету, є доцільним. У середньовічній філософії це означало, що світ розвивається в напрямку поставленої Богом мети, має божественне передбачення.

4. Принципово важливою рисою середньовічної філософії є **персоналізм**, (від лат. особистість). Він означає, що Бог сприймався Абсолютною Особистістю, за образом і подібністю до якої створена Особистість людини.

5. У християнському світогляді утверджується також ідея творіння світу «з нічого» надприродним єством, так званий **креаціонізм** (від лат. творіння, будова).

Для епохи Середньовіччя особливим є також і **спосіб філософування**. Його суттю є **екзегеза** – тлумачення Священного Писання. Зважаючи на те, що прихований (потаємний) смисл у тексті Біблії зашифрований і прихований, мета філософа-екзегета полягає в тому, щоб розшифрувати, розкрити і роз’яснити священні письмена. Своєрідність цього способу філософування витікає з **міцної, глибокої зв’язки між філософією, християнською релігією і теологією**.

Історію середньовічної філософії логічно почати з I – II ст., а закінчити XIV-XV ст. Середньовічна філософія вміщує у собі **два етапи**: перший – виникнення і становлення, другий – розвиток християнської філософської думки. Умовно їх можна визначити як

патристика і схоластика. Наразі можна стверджувати, що середньовічна філософія була найтривалішим періодом в історії європейської філософської думки.

1.2. Патристика.

Перший період у розвитку середньовічної філософії називають *патристикою* (від лат. – отець). Термін, яким позначають сукупність філософсько-богословських, соціально-політичних доктрин християнських мислителів II-VIII ст., т.зв. **Отців церкви**.

Головною рисою цього періоду середньовічної філософії є намагання *побудувати універсальні системи християнського світогляду*.

Патристику поділяють на:

Ранню, або *донікейську* (II-III ст.), представники якої своїми творами намагалися захистити християнство від нападок властей і прихильників політеїзму та зображували його найдосконалішою релігією. Їх ще називають *апологетами* (від грец. – захист). **Філон Александрійський, Юстин Мученик, Афінагор, Татіан, Климент Александрійський, Оріген, Тертуліан** (найпоширеніших висловів Тертуліана: «Вірую, бо абсурдно»: все, що може бути пояснене і зрозуміле, не потребує віри, про нього досить просто знати. Віра ж виникає саме там, де відступає розум, де збентежена людина усвідомлює, що є речі, які вищі за розуміння. І, переживши обмеженість розуму, людина піднімається до блаженства істинної віри) *та інші*.

Післянікейську (IV-VIII ст.), коли християнство набуло статусу державної релігії в Римській імперії, а Нікейський Вселенський собор (325р.) затвердив основні догмати, відбулася систематизація віровчення, почалася боротьба з єретичними вченнями тощо. **Василь Великий (Кесарійський), Григорій Богослов (Назіанзін), Григорій Нісський, Діонісій Ареопагіт, Августин Аврелій (Блаженний) та інші**.

Інкони патристику поділяють за географічним принципом на:

Греко-візантійську, або *східну* (бо була писана грецькою мовою). Це імена т.зв. «великих каппадокійців»: **Василь Великий, Григорій Богослов, Григорій Нісський, Діонісій Ареопагіт**. У їхніх працях розглянуте широке коло питань християнського життя та християнського світобачення, починаючи від ідей натурфілософії (твір В.Великого «Коментар на шість днів творіння»), антропології (твір Г.Нісського «Про впорядкування людини»), пізнання та моральної поведінки і закінчуючи питаннями церковного життя (Кодекс праць Діонісія Ареопагіта «Ареопагітики»). Тут проведено думку про ієрархічну (суворо підпорядковану) будову світу, в якій кожен вид буття має свою міру причетності до божественного світла; про шляхи богопізнання: **катафатичний** шлях (позитивний) передбачав вивчення форм буття задля сприйняття величі божественної мудрості, **апофатичний** шлях (негативний) був пов'язаний з відкиданням усього, що пізнане, як несумісного з абсолютністю творця і, отже, передбачав прилучення людини до невимовної таємниці сутності Бога).

Латинську, або *західну* (була писана латиною). Представлена низкою видатних діячів, серед яких особливе місце займає постать **Августина Аврелія**. Його спадщина різнопланова: богослов'я і християнська екзегеза; філософська онтологія і гносеологія; антропологія і психологія; музика і естетика; полемічні статті і настановчі трактати («Сповідь», «Монологи», «Про християнське вчення», «Про Град Божій»).

Отже, що християнська патристика вперше докладно розробила ідейні (а не догматичні) засади нового, християнського світобачення.

1.3. Схоластика.

Другий період (IX-XV) у розвитку середньовічної філософії називають *схоластика* (від лат. – школа, шкільний, учений). З одного боку, це шкільна наука, шкільний рух у період західноєвропейського середньовіччя. З іншого, – релігійно-філософські вчення, що на протигагу містики, вбачали шлях осягнення Бога в логіці та дискурсі. Тому, **головною рисою** схоластики є намагання *осягнути Бога розумом*.

Виокремлюють 3 основні етапи:

1) **Рання** схоластика (IX-XII ст.) характеризується оформленням схоластичного методу (*sec et non* – «так чи ні»). **Іоанн Скот Еріугена, П'єр Абеляр, Ансельм Кентерберійський** (увів в інтелектуальний обіг онтологічне доведення існування Бога: якщо Бог є суцільна досконалість, то він не може не існувати, адже його неіснування було б недоліком буття, а, отже, недосконалістю).

2) **Середня, зріла, висока** схоластика (XIII ст.) характеризується створенням релігійно-філософських систем **Альберта Великого, Бонавентури, Фоми Аквінського** (лат. Томас, став засновником *томізму* – одного з найвпливовіших філософсько-богословського вчення), **Дунса Скота, Роджера Бекона**, а також представника містицизму **Майстера Екгарта**.

Це також час дискусій між представниками «*номіналізму*» і «*реалізму*», протилежних середньовічних напрямків у вирішенні питання про природу загальних понять (універсалій). «*Номіналісти*» вважали, що поняття, загальні ідеї – це лише імена (лат. «номіна»), якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати одиничні речі, оскільки саме вони постають результатом божественного творіння світу. Тому поза людським пізнанням загальних ідей не існує. Вони заперечували загальне в речах. **Іоанн Росцелін** та (у певний період) **П'єр Абеляр, В. Оккам**.

«*Реалісти*», навпаки, вважали, загальне існує в речах і відтворюється в поняттях; що єдина справжня основа буття речей – це загальні ідеї божественного розуму, які постають взірцями при творенні світу; вони постають і як єдино справжня реальність. **Ансельм Кентерберійський, Бернар Клервоський**.

3) **Пізня** схоластика (XIV-XV ст.) характеризується раціоналістичною систематизацією теологічного знання, подальшим формуванням природознавчого та натурфілософського мислення, виробленням логіки та метафізика ірраціоналістичного спрямування, остаточним розмежуванням містики від церковної теології. Найвпливовіші представники: **Альберт Саксонський, Іоанн Бурідан, Ніколай Орезмський, Вільям Оккам** (автор *принципу «бритви Оккама»*: не слід збільшувати сутності (під час обґрунтування) без потреби, або «те, що можна пояснити за допомогою меншого, не потрібно виражати за допомогою більшого» – всі зайві поняття (сутності) повинні відсікатися. Ці ідеї були спрямовані проти схоластики з її прагненнями до нескінченних логічних побудов).

1.4. Християнський містицизм.

У той час, коли сформувалася схоластика, формується і *християнський містицизм* (від грец. таїнство) – філософський світогляд, який вчить про можливість осягнення божественного буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості; віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття власної свідомості з Богом. Найпомітнішим представником середньовічного містицизму був майстер **Йоган Екгарт**.

Узагальнюючи досвід середньовічної філософії, звернемо увагу на те, що наступні етапи розвитку філософської думки багато в чому завдячують у своєму існуванні радикальній переоцінці середньовічної культури взагалі і схоластичної філософії зокрема. Така переоцінка була зроблена, перш за все, гуманістами епохи Відродження.

Загальна характеристика філософських проблем епохи Відродження.

XV-XVI ст. в історії філософської думки прийнято називати епохою **Відродження** або **Ренесансу** (від фр. – відродження). Цей термін вживається для означення періоду відродження античної культури під впливом суттєвих перемін в соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. **Філософія епохи Відродження** не є якимсь повторенням, копіюванням античної філософії, а суттєво відрізняється від неї. Вона, хоча і протиставляє себе середньовічній схоластиці, несе на собі відбиток середньовічної культури, і їй притаманні певні риси, що не властиві античності.

Філософія Відродження ставила і прагнула вирішити важливі філософські проблеми.

В цілому філософське мислення цього періоду прийнято називати **антропоцентричним**, в центрі уваги якого була людина, тоді як античність зосереджувала увагу на приуроно-космічному житті, а в середні віки в основу брався Бог та пов'язана з ним ідея спасіння. Звідси – *характерна риса світогляду епохи Відродження: орієнтація на мистецтво*. Якщо середньовіччя можна назвати епохою релігійною, то Відродження – епохою художньо-естетичною. Адже саме за допомогою мистецтва замальовується розмаїтий світ людського почуття та його величезна цінність. **Саме людина з її тілесністю почуття вперше в епоху Відродження усвідомлюється і замальовується такою, якою вона є насправді: не носієм гріховності, а як вища цінність і онтологічна реальність.**

Ідеалом людини епохи Відродження є її різнобічна діяльність. Виникає тип культурного, гуманістичного індивідуалізму, який орієнтується не на практичну економічну діяльність, а на культуру. Пріоритетним в ієрархії духовних цінностей стає не походження чи багатство, а особисті достоїнства та благородство. Метою життя виступає тепер не спасіння душі, а творчість, пізнання, служіння людям, суспільству, а не Богу. Отже, однією з характерних рис епохи Відродження є також її **гуманізм** (від. лат. людський) – принцип, відповідно до якого людина, її вільний творчий розвиток є вищою цінністю світобудови.

Світоглядною спрямованістю Відродження було відкриття самоцінності людської особистості, гуманістична спрямованість пізнання. Людина відчуває таку самостійність, яку вона не мала ні в античності, ні в середньовіччі. Її сила, влада над усім існуючим і над самою собою не потребує ніяких зовнішніх сил – ні природи (античність), ні Бога (середні віки).

Значну роль в утвердженні нового погляду відіграли мислителі Відродження, що називалися в Італії **гуманістами** (**Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Калюччо Салютаті, Поджо Браччоліні, Лоренцо Валла, Джаноццо Манетті**). Основним смыслом свого життя вони вважали заняття філософією, літературою, стародавніми мовами, своєю діяльністю гуманісти прагнули утвердити нову систему духовних цінностей. Згідно з новою системою в суспільному житті на перше місце висувалися особисті достоїнства, власна гідність, а не походження, належність до суспільного стану, багатства чи влада. Культура виступає головним критерієм особистого благородства та достоїнства. Звідси – проповідь гуманістами індивідуального вдосконалення шляхом прилучення до культури.

Філософія Відродження переглядає також середньовічне ставлення до природи. Вона заперечує тлумачення останньої як начала несамостійного. Але в той же час це не означає повернення до космоцентризму античного мислення, природа трактується **пантеїстично** (від грец. все та бог; всебожжя): Бог зливається з природою, неначебто розчиняється в ній, внаслідок чого сама природа обожнюється. Звідси походить назва принципу розумінні Бога – **пантеїзм**. Християнський бог немов би приземлюється, він перестає бути чимось поза природним, трансцендентним. Пантеїстичні ідеї притаманні **Ніколо Кузанському, Джордано Бруно**.

*Справжній світоглядний переворот епохи Відродження проявився також у поглядах на світобудову **Ніколая Коперніка** та **Джордано Бруно**. **Геліоцентрична теорія**, створена і обґрунтована Коперніком, повністю заперечувала середньовічні теологічні уявлення про Всесвіт і місце людини у ньому. Вона розкривала принципово нові шляхи для розвитку природознавства, зокрема фізики та астрономії. Д. Бруно, розвиваючи геліоцентричну теорію, висунув ідею безкінечності Всесвіту та множинності в ньому світів. Він сформулював **основний принцип природознавства**: Всесвіт єдиний, безкінечний; він не породжується і не знищується, не може зменшуватися або збільшуватися. В цілому Всесвіт нерухомий, але в його просторі рухаються лише тіла, які є складовими частками Всесвіту.*

Нове бачення світобудови вимагало *пошуку та обґрунтування адекватного методу пізнання дійсності*. В цілому концепціям мислителів Відродження була властива **діалектична** тенденція. Так, філософи Відродження розвивали думку про єдність природи та взаємодію всіх її складових, визнавали вічність руху і зміну буття, висловлювали здогадки про внутрішні суперечності та їх боротьбу як головну причину руху. Діалектичні тенденції в філософії властиві, зокрема, **Н. Кузанському** (принцип збіжності протилежностей), **Бернардіно Телезіо** (все в світі відбувається через боротьбу протилежностей), **Д. Бруно** (збіжність протилежностей в максимумі і мінімумі).

Мислителі Відродження піддають перегляду також середньовічні погляди на суспільство, державотворення. Розвиток нових виробничих відносин, поява нового класу – буржуазії вимагали створення сильної єдиної національної держави. Розробляються перші спроби теоретичного обґрунтування ідеї громадянського суспільства, незалежного від релігійно-теологічних настанов, природного права (**Гуго Гроцій**).

У поглядах на державотворення виділяються дві протилежні концепції: 1) наділення вищим суверенітетом і розпорядчою владою абсолютного монарха; обґрунтованість необхідності сильної монархічної влади, абсолютизму (**Жан Боден, Нікколо Макіавеллі**); 2) наділення таким суверенітетом народу (**Ла Боесі, Йоган Альтюзій**).

В епоху Відродження з'являються перші ідеї утопічного соціалізму. Найяскравіше вони висвітлені у творах **Томаса Мора «Утопія»** та **Томазо Кампанелли «Місто Сонця»**. Їм властива переконаність, що приватна власність спричиняє всі суспільні негаразди та злиденність абсолютної більшості народу. Автори сформулювали основні принципи майбутнього суспільства, що базується на розумних «природних» засадах: планове суспільне господарство; обов'язкова для всіх праця, результати якої розподіляються за потребами; всі дорослі члени суспільства беруть участь у політичному управлінні тощо.

Таким чином, перегляд провідних філософських ідей доби Відродження дає можливість виразно побачити суперечливий, неоднозначний характер епохи. Характерними рисами філософського мислення Відродження були антропоцентризм, пантеїзм, гуманізм. Загалом філософська думка Відродження еволюціонувала від етичного гуманістичного антропологізму до натурфілософії. Філософія, природознавчі досягнення епохи Відродження відкривали шлях розвитку філософії та науки Нового часу.